

здатність бути учасниками правовідносин, оскільки чинне законодавство слідує шляхом визнання суб'єктами правовідносин лише осіб (фізичних та юридичних). Як результат, громадські формування, які не матимуть статусу юридичних осіб, за відсутності визначення кола їх приватних прав та обов'язків породжуватимуть юридичну нерівність учасників приватних відносин.

Окрім описаних проблем, які впливають на якість законотворчої діяльності, варто було б відмітити і окремі аспекти, що можуть вплинути на ефективність охорони приватних прав осіб. Так, заслуговують на увагу проблеми структурованості нормативно-правового акта, питання нормотворчої техніки, залучення громадськості до обговорення, які часом залишаються поза увагою суб'єктів законодавчої ініціативи.

На нашу думку, для уникнення можливих колізій, прогалин чи обмежень у приватних правах осіб слід вирішувати також питання систематизації нормативно-правових актів, а не вносити десятки доповнень та поправок до чинних кодифікованих актів. Крім того, доцільно з урахуванням наукових розробок та практичних рекомендацій створити концепцію розвитку приватного законодавства, яка визначить пріоритети розвитку галузі та межі законодавчого регулювання приватних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (Конвенція

The article deals with problems legislative activity in private law and ways of improving it to ensure the persons' civil rights.

В статье рассматриваются частноправовые проблемы законотворческой деятельности и пути её усовершенствования с целью обеспечения гражданских прав лиц.

ЦИВІЛЬНА ПРАВОЗДАТНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК ОЗНАКА УЧАСНИКА ПРИВАТНИХ ВІДНОСИН

Кочин В. В.,

*молодший науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України*

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з наданням юридичним особам загальної (універсальної) правоздатності, а також розкриваються питання спеціальних прав та обов'язків, пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності.

Ключові слова: юридична особа приватного права, правоздатність, спеціальна правосуб'єктність.

Цивільне право є тією галуззю права, яка регулює, певне, щонайширше коло суспільних відносин. На сьогодні можуть виникати запитання стосовно співвідношення цивільного права та цивільного законодавства, необхідності виділення в окремі кодифіковані акти норм житлового, сімейного права, а також здійснення правового регулювання суміжних галузей, таких як земельне, трудове, природоресурсне право.

Однак до наукового та практичного вирішення таких проблем як дуалізм у приватному праві, відмирання «старих» та окреслення нових категорій, інститутів та підгалузей предмет цивільного права залишатиметься окресленим лише особистими немайновими та майновими відносинами. Ці фундаментальні відносини і повинні бути предметом традиційного цивільного права, незважаючи на динамічний розвиток його інститутів.

СІТЕС) 03.03.1973 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=%39%39%35%5F%31%32%39>.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

4. Закон України «Про внесення змін до статті 23 Кодексу України про надра щодо видобування підземних вод» від 22.12.2010 № 2849-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 27. – Ст. 232.

5. Закон України «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» від 08.06.2000 № 1809-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 337

6. Закон України «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 № 1478-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18. – Ст. 132

7. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 № 2245-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73

8. Закон України «Про приєднання України до Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі» від 29 жовтня 1996 року № 436/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 50. – Ст. 278.

9. Закон України «Про Червону книгу України» від 07.02.2002 № 3055-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 201

10. Закону України «Про правові засади цивільного захисту» від 24.06.2004 № 1859-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 39. Ст. 488. – С.1498.

До інститутів, що піддаються змінам відповідно до потреб часу, без сумніву, можна долучити інститут юридичної особи, який, з одного боку, покликаний брати участь у суто цивільних відносинах, з іншого – як у приватних, так і публічних при здійсненні підприємницької (комерційної господарської) діяльності. В останньому випадку проявляється подвійність чинного правового регулювання, що породжує неоднозначність поглядів на правосуб'єктність цих учасників відносин.

У межах окресленої статті здійснюється спроба визначити необхідність закріпленого у ЦК України положення про загальну (універсальну) цивільну правоздатність юридичних осіб приватного права та пояснити, у чому полягає сукупність їх спеціальних прав та обов'язків, які виходять за межі приватноправового регулювання.

Останні наукові дослідження та публікації щодо вказаної проблеми здійснили: В. І. Борисова, О. І. Зозуляк, С. О. Іванов, при цьому не варто забувати і про праці таких вчених як: С. С. Алексєєв, С. М. Братусь, Я. Р. Веберс, В. П. Грибанов, О. О. Красавчиков, І. В. Єлісєєв, а також теоретиків права як: В. К. Бабаєв, О. Р. Дашковська, В. В. Лазарєв, С. М. Трубецької, М. В. Цвік та інших.

Таким чином, на основі загальнотеоретичних положень про правосуб'єктність учасників правових відносин необхідно обґрунтувати доцільність у приватному праві такої ознаки його учасників як загальна (універсальна) правоздатність юридичних осіб приватного права.

За допомогою інституту юридичної особи особливим чином реалізується участь у правових відносинах як окремих фізичних осіб чи їх груп, так і участь таких утворень як територіальна громада чи держава. Так, на думку С. М. Трубецького, неважко переконатися у корисності та необхідності існування таких колективних осіб, які можуть задовольняти особисті або громадські (суспільні) потреби [13, с. 175].

Однак самого лише об'єднання людей або капіталу не достатньо для існування юридичної особи, оскільки воно має набути публічного підтвердження (визнання) відповідними уповноваженими органами, а сама її організація має відповідати встановленим ознакам та вимогам для можливості бути учасником правових відносин.

Відповідно до загальнотеоретичних положень юридичної науки суб'єкт правовідносин – такий учасник суспільних відносин, який виступає як носій юридичних прав і обов'язків, які він реалізує завдяки наявності у нього правосуб'єктності, що є можливістю і здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками [4, с. 338, 340]. Складовими цієї властивості є право-, діє- та деліктоздатність разом узяті.

Під правоздатністю розуміється абстрактна здатність суб'єкта права мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Вона притаманна усім учасникам правовідносин, хоч вони не повинні обов'язково реалізовувати усі надані їм права; це не просто сума будь-яких прав, не кількісне їх відображення, а необхідний і постійно діючий стан [4, с. 341].

Теоретики права поділяють правоздатність на загальну і спеціальну [4, с. 341], або ж всю правосуб'єктність також на загальну та спеціальну [11, с. 245]. Підстава для цього єдина – можливість володіння загальними (будь-якими) правами та обов'язками або ж можливість мати окремі права та обов'язки, пов'язані з набуттям особливих властивостей (йдеться про людину – знання, вік, кваліфікаційні вимоги).

Ці складові є тими необхідними властивостями, які надають змогу бути суб'єктом правовідносин, оскільки є очевидним, що для такої можливості достатньо мати лише абстрактні права – тобто правоздатність. Натомість поширювати ці теоретичні положення на всі галузі права є не виправданим, зважаючи на предмети правового регулювання, а також їх принципи.

Так, предмет цивільно-правового регулювання становлять на сьогодні дві групи відносин: особисті немайнові та майнові (цивільні відносини), які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників (ст. 1 ЦК України). Це означає, що останні можуть діяти на власний розсуд та самостійно вирішувати питання про засоби та межі реалізації своїх прав.

Одним з принципів цивільного права (засад цивільного законодавства) є юридична рівність учасників цивільних відносин. Він не випадково стоїть на першому місці, бо рівність – основа приватного права, самостійність у прийнятті тих чи інших рішень [13, с. 22]. У такому разі кожен учасник цивільних відносин повинен мати такий обсяг цивільної правосуб'єктності, який надасть йому можливості бути рівним з іншими суб'єктами. На противагу приватним відносинам, основою публічних відносин є принцип влади та підпорядкування [7, с. 11], а тому і галузева правосуб'єктність учасників публічних правовідносин буде спеціальною.

У дисертаційному дослідженні О. І. Зозуляк проаналізовано погляди науковців на поняття цивільної правосуб'єктності юридичних осіб [5]. Так, автор робить висновок, що сучасна цивілістика розглядає правосуб'єктність як соціально-правову можливість особи бути учасником цивільно-правових відносин, яка забезпечується і гарантується державою. Це твердження ґрунтується на різноманітних поглядах вчених, зокрема [5, с. 12–13]: 1) отождолення правоздатності та правосуб'єктності (С. М. Братусь); 2) основоположність правоздатності у правосуб'єктності та доповнення останньої дієздатністю (О. О. Красавчиков); 3) правосуб'єктність як складова правового статусу (С. С. Алексєєв); 4) відображення правосуб'єктності суб'єктивного складу у правових інститутах і можливість бути як суб'єктом права взагалі, так і конкретних прав та обов'язків (Я. Р. Веберс).

Законодавець не використовує поняття «цивільна правосуб'єктність» або ж «цивільна деліктоздатність». Натомість передбачено, що юридична особа здатна мати такі самі цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині (ч. 1 ст. 91 ЦК України), а отже, рівні цивільні права та обов'язки (ч. 1 ст. 26 ЦК України), що забезпечує описаний вище принцип рівності учасників.

Таким чином, цивільне законодавство України закріплює принцип універсальної правосуб'єктності (універсальної правоздатності, якщо точніше, що, на нашу думку, є безумовним надбанням вітчизняної наукової думки).

Незважаючи на це, існують думки, що окремі (або навіть й усі) юридичні особи мають спеціальну правоздатність, що полягає у можливості мати права та обов'язки, які не повинні виходити за її межі, а отже, обґрунтовується концепція, що була закріплена у ст. 26 ЦК УРСР 1963 р. щодо «статутної правоздатності» [2, с. 79; 3, с. 120; 5, с. 8].

Вважаємо, що спеціальна правоздатність суперечить принципу рівності учасників цивільних відносин, а тому не може бути застосована до юридичних осіб приватного права як до характерних його учасників. Для доведення цієї позиції слід звернути увагу на такі положення.

Принцип «спеціальності» (*principe de la specialite*) виник в адміністративній, державній практиці Франції тільки на початку XIX ст., а до цього часу юридичні особи мали загальну правоздатність [14, с. 129], тобто він виник за межами цивільно-правового регулювання. Таке обмеження використовувалося для унеможливлення різних махінацій, яке дістало назву доктрини *ultra vires* («поверх сили», чи навіть «поверх влади»).

Так, С. О. Іванов стверджує, що названий принцип має бути застосований лише щодо діяльності юридичних

осіб публічного права, зокрема тих, які є відповідними публічними органами та діють на основі публічного правопорядку [6, с. 303–309]. При цьому слід погодитися з автором, що такі обмеження можуть стосуватися спеціальної дієздатності, а не правосуб'єктності загалом.

В юридичній літературі В. І. Борисова висловлює позицію, відповідно до якої не всі юридичні особи повинні мати загальну правоздатність, оскільки: 1) існують підприємницькі товариства, які займаються виключними видами діяльності; 2) надання не підприємницьким товариствам загальної правоздатності не узгоджується з цільовим характером їх діяльності [1, с. 28–29]. Таким чином, підставою визначення обсягу правоздатності є можливість участі у підприємницькій діяльності. Однак виникає запитання: яка мета вступу у цивільні відносини?

Так, О. Д. Крупчан наголошує, що цивільне право надає певні права громадянам і організаціям з урахуванням, насамперед, приватних інтересів, а їх реалізація здійснюється на стадії реалізації немайнових і майнових прав у сфері виробництва, обігу та споживання соціальних благ, як правило, у сфері підприємницької діяльності та інших цивільних правовідносинах [7, с.13].

Дійсно, сучасний розвиток суспільства не надає можливості виокремити суто цивільні та суто підприємницькі відносини, що призводить до так званої комерціалізації цивільного права, а межа між цими галузями права стала умовною [14, с. 9]. Але, незважаючи на це, з усього кола прав та обов'язків все ж можна виокремити господарську (підприємницьку) правосуб'єктність, що визначатиметься через господарську компетенцію [14, с. 13]. Слід вести мову, мабуть, не про спеціальну цивільну правоздатність (чи цивільну правосуб'єктність), а про спеціальну господарську правоздатність (чи господарську (підприємницьку) правосуб'єктність) юридичних осіб. Така думка спричинена такими міркуваннями:

по-перше, інститут юридичної особи виник не для участі у підприємницькій діяльності. Зокрема, визнання юридичними особами церковних установ та Церкви взагалі відбулося значно раніше, ніж становлення підприємницьких юридичних осіб (теорія фікції папи Інокентія IV виникла у XIII ст. та удосконалена Ф. К. фон Савіні [9, с. 5–6], а виникнення підприємницьких організацій – XVI ст. з появою торгових компаній [8, с. 3–4]);

по-друге, передумовами існування юридичної особи є: 1) визначення мети; 2) виділення матеріального субстрату (майна та/або осіб); 3) юридичне визнання [12, с. 175–177]. До цього можна лише додати, що метою створення є не ті завдання, які ставлять засновники, а можливість участі у правових відносинах як першооснова реалізації цих завдань та мети;

по-третє, принцип спеціальної правоздатності характерний для чітко централізованої системи управління господарством (економікою) [2, с. 79], а отже, в його основі лежить публічний елемент – той самий *principe de la specialité* та доктрина *ultra vires*, які були згадані вище;

по-четверте, цивільне законодавство розмежовує загальну правоздатність як сукупність усіх прав та обов'язків (ч. 1 ст. 91 ЦК України) та спеціальні права та обов'язки – ліцензовану діяльність (ч. 3 ст. 91 ЦК України). На нашу думку, не доречно виділення цієї спеціальної частини загальної правоздатності у приватноправовому акті, адже існує публічно-правовий акт, який врегулює

ці відносини в межах господарської правосуб'єктності – Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності». Більше того, цивільна правосуб'єктність (приватноправова ознака) та господарська компетенція (публічно-правова ознака) не тотожні.

Так, звернемося до сфери договірних відносин, у якій виокремлюють договори (контракти) у підприємницькій діяльності. В. В. Луць наголошує, що у сфері господарської діяльності реалізується державна регуляторна політика, що має ґрунтуватися на принципах доцільності, адекватності, ефективності, збалансованості, передбачуваності, прозорості [10, с. 21], а договір є універсальною та найдоцільнішою формою опосередкування ринкових відносин [10, с. 22], тобто автор вказує на економічні принципи регулювання та їх правове забезпечення.

Здійснення підприємницької діяльності окремих юридичних осіб пов'язується з укладенням, головним чином, суто підприємницьких договорів, таких як: договір роздрібної купівлі-продажу (ст. 698 ЦК України), договір постачання енергетичними чи іншими ресурсами через приєднану мережу (ст. 714 ЦК України), договір прокату (ст. 787 ЦК України), договір побутового під'яду (ст. 865 ЦК України), кредитний договір (ст. 1054 ЦК України), договір банківського вкладу (ст. 1058 ЦК України), договір банківського рахунка (ст. 1066 ЦК України), договір факторингу (ст. 1077 ЦК України). У наведених договорах має місце публічний елемент, оскільки держава охороняє вразливу категорію осіб – споживача або публічний порядок у певній сфері суспільних відносин (наприклад, економічні відносини у банківській справі). Отже, за допомогою такого державного впливу забезпечується певний правопорядок, але ніяк не обмежується чи спеціалізується цивільна правоздатність особи.

Законодавець, тим часом, дозволяє відійти від цієї публічності шляхом впровадження принципу свободи договору, і за відсутності порушень цивільних прав та обов'язків особам така публічність може бути і непотрібною. В протилежному випадку, вже матиме місце не тільки цивільне правопорушення, а й адміністративне (відповідно до глави 12 КУпАП «Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницької діяльності») або навіть кримінальне (відповідно до розділу VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності»).

Таким чином, в межах приватних правовідносин контрагент може і не з'ясувати обсяг так званої «статутної» правоздатності, оскільки його більше цікавитиме реальна можливість участі сторони у відносинах, зокрема зобов'язальних. За відсутності «належного обсягу» правоздатності відбуватиметься виключно порушення норм публічного права (звісно, якщо не говорити про зобов'язання, які виникають у зв'язку з заподіянням шкоди), оскільки саме наведені вище публічно-правові елементи (публічна караність окремих діянь) забезпечують стабільне функціонування приватних відносин, однак не впливають на цивільну правоздатність.

Підсумовуючи викладені позиції, доходимо висновку, що для забезпечення принципу рівності учасників цивільних відносин юридичні особи приватного права отримують універсальну (загальну) правоздатність, тобто сукупність абстрактних прав та обов'язків, окремими з яких

вони можуть навіть і не скористатися. Будь-які обмеження цієї правосдатності, передбачені ліцензуванням чи наданням інших дозволів, є публічно-правовим, а не приватно-правовим впливом на учасників цих відносин і лише за умови провадження ними окремих видів діяльності.

З огляду на це проблема загальних та спеціальних прав та обов'язків юридичних осіб має визначатися відповідно до розмежування галузевого законодавства. Певне, на сьогодні вже варто говорити не про «спеціальну цивільну правосдатність», а про «спеціальну підприємницьку (комерційну господарську) правосуб'єктність», що є зовсім іншим поняттям, яке охоплюватиме як приватні, так і публічні права та обов'язки юридичних осіб. Наприклад, фізична особа має загальну цивільну правосдатність, а спеціальні права та обов'язки у сфері господарювання вона отримує лише після набуття статусу фізичної особи – підприємця, тобто при здійсненні підприємницької діяльності.

Вважаємо, що виходом із цієї теоретичної та практичної проблеми може бути гармонізація приватних та публічних відносин, а також узгодженість норм цивільного та суміжних галузей законодавства (зокрема, господарського або ж підприємницького права). Однак при цьому слід зважати на те, що у суто приватних відносинах (позбавлених публічного втручання) його суб'єкти будуть рівними, а отже, матимуть однакову за обсягом сукупність абстрактних прав (універсальну правосдатність).

Отже, пропонуємо частину 2 ст. 9 ЦК України викласти в такій редакції: «Законом можуть бути передбачені особливості регулювання відносин у сфері підприємництва».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Борисова В. Інститут юридичної особи у праві України // Право України. – 2010. – № 12. – С. 25–31.
2. Гражданское право. В 2-х томах. Том 1. Учебник / Под ред. Е. А. Суханова. – М.: Издательство БЕК, 1994. – 384 с.
3. Гражданское право. Учебник. Часть I. Издание второе, переработанное и дополненное. / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: «ПРОСПЕКТ», 1997. – 600 с.
4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] /

М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України М. В. Цвіка, док. юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с.

5. Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Зозуляк Ольга Ігорівна. – К., 2010. – 225 с.

6. Іванов С. О. Доктрина *Ultra vires* в діяльності юридичних осіб публічного права / С. О. Іванов // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 303–310 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11icoopp.pdf>.

7. Крупчан О. Д. Проблеми взаємозв'язку приватного та публічного в цивільному праві України // Еволюція цивільного законодавства: проблеми теорії і практики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 29-30 квітня 2004 р., м. Харків. – К.: Академія правових наук, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, Національна юридична академія ім. Ярослава Мудрого, 2004. – 908 с. – С. 7–14.

8. Курс предпринимательства. Учебник для вузов / В. Я. Горфинкель, В. А. Швандер, Е. М. Купряков и др.; Под ред. проф. В. Я. Горфинкеля, проф. В. А. Швандера. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 439 с.

9. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

10. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. – 2-е вид., перероб. і допов. / В. В. Луць. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

11. Теория права и государства. Учебник / Под ред. проф. В. В. Лазарева. – 2-е, перераб. и доп. изд-е. – М.: Право и закон, 2001. – 576 с.

12. Трубецкой Е. Н. Энциклопедия права: СПб.: Издательство «Лань», 1999. – 224 с.

13. Цивільне право України: Підручник: У 2-х т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.

14. Щербина В. С. Суб'єкти господарського права. Монографія / В. С. Щербина. – К. Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

The article discusses the problems associated with the provision of legal entities of general (universal) capacity and opens items of special rights and responsibilities related to business activity.

В статье рассматриваются проблемы, связанные с предоставлением юридическим лицам общей (универсальной) правоспособности, а также раскрываются вопросы специальных прав и обязанностей, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРЕДМЕТА ІПОТЕКИ У ВИПАДКУ НЕВИКОНАННЯ БОРЖНИКОМ ЗАБЕЗПЕЧЕНОГО ІПОТЕКОЮ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Корнієнко Ю. І.,

науковий співробітник відділу проблем приватного права
НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

В статті аналізуються питання, пов'язані з реалізацією предмета іпотеки шляхом застосування процедури продажу або шляхом проведення прилюдних торгів у випадку порушення іпотекодавцем грошових зобов'язань за договором іпотеки.

Ключові слова: застереження в іпотечному договорі, процедура продажу предмета іпотеки, прилюдні торги предмета іпотеки.

Застава є одним із засобів забезпечення виконання зобов'язань, найповніше врегульованих законодавством.

Крім норм Цивільного кодексу України (ст. 572 – 593), відносини застави регулюються законами про заставу (в